การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร*

DEVELOPMENT OF LEARNING MANAGEMENT MODEL ON BUDDHIST SUBJECT BASED ON THE THREEFOLD TRAINING IN THE 21ST CENTURY BY DHAMMA TEACHING MONKS IN SCHOOLS UNDER THE OFFICE OF THE MUKDAHAN PRIMARY EDUCATIONAL SERVICE AREA

พระอธิการขวัญชัย ปิยสีโล (โนเรศ)[1], ประยูร แสงใส[2] และ ปาณจิตร สุกุมาลย์[3]

Phraathikarn Khwanchai Piyasilo (Nores)[1], Prayoon Saengsai[2] and Panachit Sukumarn[3]

[1-3]มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

[1-3]Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Thailand

Corresponding author E-mail: 6402105009@mcu.ac.th

วันที่รับบทความ : 25 มิถุนายน 2569; วันแก้ไขบทความ 6 สิงหาคม 2569; วันตอบรับบทความ : 8 สิงหาคม 2569

Received 25 June 2026; Revised 6 August 2026; Accepted 8 August 2026

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาสภาพปัจจุบันและความต้องการ (2) พัฒนา (3) นำไปใช้ และ (4) ประเมินประสิทธิผลของรูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาสำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร ดำเนินการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยและพัฒนา (R&D) 4 ระยะ โดยเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง

CC BY NC ND

* พระอธิการขวัญชัย ปิยสีโล (โนเรศ), ประยูร แสงใส และ ปาณจิตร สุกุมาลย์. (2569). การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร. วารสารสหศาสตร์การพัฒนาสังคม, 4(5), 1215-1229.

Phraathikarn Khwanchai Piyasilo (Nores), Prayoon Saengsai and Panachit Sukumarn. (2026). Development Of Learning Management Model On Buddhist Subject Based On The Threefold Training In The 21st Century By Dhamma Teaching Monks In Schools Under The Office Of The Mukdahan Primary Educational Service Area. Journal of Interdisciplinary Social Development, 4(5), 1215-1229.;

DOI: https://doi.org/10.

Website: https://so12.tci-thaijo.org/index.php/JISDIADP/

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้เชี่ยวชาญ และกลุ่มทดลอง เครื่องมือวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ แบบประเมิน และแบบทดสอบ สถิติที่ใช้ คือ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และ t-test

ผลการวิจัยพบว่า

1. สภาพปัจจุบันและความต้องการรูปแบบโดยรวมอยู่ในระดับมาก แนวทางการพัฒนาควรยึดหลักไตรสิกขา บูรณาการทักษะศตวรรษที่ 21 เน้นการปฏิบัติจริง ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างครูและพระสอนศีลธรรม มีโครงสร้างยืดหยุ่น และประเมินผลเชิงพฤติกรรม

2. รูปแบบการเรียนรู้มี 6 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) หลักการ (2) จุดมุ่งหมาย (3) เป้าหมาย (4) กระบวนการ (5) การวัดและประเมินผล และ (6) การนำไปใช้ ส่วนคู่มือการใช้มี 4 องค์ประกอบ โดยทั้งรูปแบบและคู่มือมีคุณภาพประเมินอยู่ในระดับมาก

3. นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และมีความพึงพอใจต่อการเรียนอยู่ในระดับมาก

4. ผลการประเมินรูปแบบการจัดการเรียนรู้โดยรวมและรายด้านอยู่ในระดับมากทุกด้าน

คำสำคัญ: รูปแบบ, การจัดการเรียนรู้, หลักไตรสิกขา, ศตวรรษที่ 21, พระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

Abstract

This research aimed to: (1) study the current state and needs, (2) develop, (3) implement, and (4) evaluate the effectiveness of a Buddhism learning management model for moral teaching monks in schools under the Mukdahan Primary Educational Service Area Office. The study was conducted using Research and Development (R&D) methodology consisting of four phases. Data were collected from samples, key informants, experts, and an experimental group. The research instruments included questionnaires, interview forms, evaluation forms, and tests. The statistics used for data analysis were percentage, mean, standard deviation, and t-test.

The research findings were as follows:

1. The current state and needs for the model were overall at a high level. The guidelines for development should be centered on the Trisikkha principle (The Threefold Training), integrated with 21st-century skills, and emphasize practical action. It should promote collaboration between classroom teachers and moral teaching monks, feature a flexible structure, and utilize behavioral assessments.

2. The learning management model consisted of six components: (1) Principles, (2) Aims, (3) Goals, (4) Process, (5) Measurement and Evaluation, and (6) Implementation. The instruction manual comprised four components. The quality of both the model and the manual was evaluated to be at a high level.

3. The students' learning achievement after learning through the model was significantly higher than before at the .01 statistical level, and the students' satisfaction towards the learning management was at a high level.

4. The evaluation results regarding the effectiveness of the learning management model, both overall and in each specific aspect, were at a high level.

Keywords: Model, Learning Management, The Threefold Training, 21st Century, Moral Teaching Monks in Schools

บทนำ

ในยุคโลกาภิวัตน์และดิจิทัล เยาวชนไทยได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอกอย่างมากจนเกิดปัญหาทางจริยธรรม เช่น ความรุนแรง การเสพติดสื่อออนไลน์ และการขาดความรับผิดชอบ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2563) การศึกษาขั้นพื้นฐานโดยเฉพาะในรายวิชาพระพุทธศาสนา จึงมีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังคุณธรรมผ่านหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2556) ตั้งแต่การควบคุมพฤติกรรม (ศีล) การฝึกจิตใจให้ตั้งมั่น (สมาธิ) และการ

พัฒนาความรู้แจ้งตามความเป็นจริง (ปัญญา) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2562)

แม้รัฐบาลจะมีนโยบายสนับสนุนให้พระสอนศีลธรรมเข้าไปมีบทบาทในสถานศึกษา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2562) แต่ปัญหาที่พบคือ พระสอนศีลธรรมส่วนใหญ่ยังขาดแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่เป็นระบบและสอดคล้องกับธรรมชาติของนักเรียนในยุคปัจจุบัน (จารุวรรณ หงส์ทอง, 2561) การสอนยังคงเน้นการบรรยายและการท่องจำทฤษฎี ทำให้นักเรียนไม่สามารถเชื่อมโยงหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้ (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2560) ทั้งที่การจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ควรเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง และบูรณาการทักษะการคิดวิเคราะห์ควบคู่กับการใช้เทคโนโลยี (กุลวดี สัตยธรรม, 2564)

บริบทของสถานศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร ประสบปัญหาในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ นักเรียนบางส่วนขาดสมาธิ ขาดวินัย และมีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ (สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร, 2566) ในขณะเดียวกัน พระสอนศีลธรรมซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการปลูกฝังคุณธรรมในสถานศึกษา ยังคงขาดรูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติจริง (Active Learning) ทำให้การถ่ายทอดหลักธรรมยังไม่สามารถดึงดูดความสนใจและสอดคล้องกับพฤติกรรมของผู้เรียนในยุคปัจจุบันได้อย่างเต็มศักยภาพ

เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรม จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง พัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร แนวคิดสำคัญคือการนำหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) มาบูรณาการร่วมกับกระบวนการเรียนรู้เชิงรุก เพื่อเปลี่ยนผ่านการสอนพระพุทธศาสนาจากการบรรยายทั่วไป สู่การลงมือปฏิบัติและการคิดวิเคราะห์

การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ในครั้งนี้ จะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งใน 2 มิติ คือ มิติด้านผู้สอน รูปแบบนี้จะเป็นนวัตกรรมและเครื่องมือสำคัญที่ช่วยยกระดับทักษะของพระสอนศีลธรรมให้สามารถออกแบบกิจกรรมที่ทันยุคสมัย และ มิติด้านผู้เรียน นักเรียนจะได้รับการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม ทั้งการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้มีวินัย (ศีล) มีจิตใจที่จดจ่อมั่นคง (สมาธิ) และมีกระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล (ปัญญา) ควบคู่ไปกับทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 (จันทร์เพ็ญ สมใจ, 2563) อันจะนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันทางจิตใจ และหล่อหลอมเยาวชนไทยให้เติบโตเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพของสังคมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและความต้องการรูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาสำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร

2. เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร

3. เพื่อทดลองใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร

4. เพื่อศึกษาประสิทธิผลของรูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร” โดยมีรายละเอียดการดำเนินการวิจัยดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย การวิจัยครั้งนี้เป็นวิจัยและพัฒนา (Research and Develop ment) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐาน พัฒนา ทดลองใช้ และประเมินรูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร4 โดยกำหนดขอบเขตและระเบียบวิธีวิจัยจำแนกเป็น 4 ระยะ

2. ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลในแต่ละระยะการวิจัย

ระยะที่ 1 การศึกษาสภาพปัจจุบันและความต้องการรูปแบบการจัดการเรียนรู้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ประชากร คือ ครูผู้สอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร (สพป.มุกดาหาร) ปีการศึกษา 2568 จำนวน 272 คน และสุ่มกลุ่มตัวอย่างอย่างง่าย (Simple

Random Sampling) ได้จำนวน 159 คน โดยอ้างอิงการคำนวณขนาดจากตารางของ Krejcie และ Morgan (1970)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ครูผู้สอนสังคมศึกษาฯ ระดับประถมศึกษา และพระสอนศีลธรรมในสังกัด สพป.มุกดาหาร จำนวน 8 รูป/คน ซึ่งเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อทำการสัมภาษณ์เชิงลึก

ระยะที่ 2 การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้

กลุ่มผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการเรียนรู้และด้านสังคมศึกษา จำนวน 5 คน เลือกแบบเจาะจงเพื่อตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาของร่างรูปแบบ คู่มือ และแผนการจัดการเรียนรู้

กลุ่มผู้เชี่ยวชาญในการสนทนากลุ่ม (Focus Group) ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 9 รูป/คน ซึ่งเลือกแบบเจาะจง ประกอบด้วย ด้านการจัดการเรียนรู้ 2 รูป/คน ด้านสังคมศึกษา 3 รูป/คน ด้านพระพุทธศาสนา 2 รูป/คน และด้านพระสอนศีลธรรม 2 รูป/คน

กลุ่มทดลองใช้ (Try Out) นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนบ้านดงยางนันทวัน สังกัด สพป.มุกดาหาร จำนวน 30 คน ได้มาโดยการสุ่มแบบกลุ่ม (Cluster Random Sampling)

ระยะที่ 3 การทดลองใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้

กลุ่มเป้าหมาย นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนบ้านกุดแข้ สังกัด สพป.มุกดาหาร ปีการศึกษา 2568 จำนวน 35 คน ซึ่งเลือกแบบเจาะจง

ระยะที่ 4 การศึกษาประสิทธิผลของรูปแบบการจัดการเรียนรู้

ผู้ทรงคุณวุฒิในการประเมินผลรูปแบบ ผู้ทรงคุณวุฒิชุดเดิมจำนวน 5 รูป/คน ซึ่งเลือกแบบเจาะจง ประกอบด้วย ด้านการจัดการเรียนรู้ 2 รูป/คน ด้านสังคมศึกษา 2 รูป/คน และด้านพระพุทธศาสนา 1 รูป/คน เพื่อทำการประเมินและยืนยันรูปแบบการจัดการเรียนรู้

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัยครั้งนี้ จำแนกตามระยะการดำเนินงานได้ 4 ระยะ ประกอบด้วย

ระยะที่ 1 การศึกษาสภาพปัจจุบันและความต้องการ ใช้แบบสอบถามเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างด้วยวิธีการสุ่มอย่างง่าย ซึ่งเครื่องมือผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) จากผู้เชี่ยวชาญ มีค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) ระหว่าง 0.50 – 0.94 และมีค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ตามวิธีสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach’s Alpha Coefficient) เท่ากับ 0.93 และใช้แบบสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูล

สำคัญด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง ซึ่งผ่านการตรวจสอบความสอดคล้องของข้อคำถามจากผู้เชี่ยวชาญ

ระยะที่ 2 การพัฒนารูปแบบ ใช้แบบประเมินรูปแบบการจัดการเรียนรู้ประเมินโดยกลุ่มผู้เชี่ยวชาญที่ได้จากการเลือกแบบเจาะจง ควบคู่กับแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนไปใช้กับกลุ่มตัวอย่างด้วยวิธีการสุ่มแบบกลุ่ม โดยแบบทดสอบผ่านการหาคุณภาพตรวจสอบค่าความยากง่าย (p) อยู่ระหว่าง 0.27 - 0.80 ค่าอำนาจจำแนก (r) อยู่ระหว่าง 0.25 - 0.60 และมีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ เช่น 0.91

ระยะที่ 3 การทดลองใช้รูปแบบ ได้นำรูปแบบการจัดการเรียนรู้และแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ที่ผ่านการตรวจสอบคุณภาพและปรับปรุงแก้ไขแล้ว ไปปฏิบัติจริงกับกลุ่มทดลองด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง

ระยะที่ 4 การประเมินรูปแบบ ได้นำแบบประเมินรูปแบบการจัดการเรียนรู้มาใช้กับกลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง เพื่อประเมินความเหมาะสมของรูปแบบในภาพรวม โดยแบบประเมินผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (IOC) จากผู้เชี่ยวชาญ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 1.00

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล ในการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยการจัดส่งเครื่องมือการวิจัยไปยังกลุ่มเป้าหมาย พร้อมทั้งประสานงานขอความอนุเคราะห์ในการตอบกลับเพื่อรวบรวมข้อมูล จากนั้นทำการตรวจสอบความถูกต้องและคัดแยกเครื่องมือการวิจัยที่มีความสมบูรณ์ ซึ่งสามารถจัดเก็บข้อมูลได้ครบถ้วนจำนวน 159 ฉบับ คิดเป็นร้อยละ 100 แล้วจึงนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ สังเคราะห์แยกแยะประเด็นสำคัญต่าง ๆ เพื่อนำผลที่ได้ไปใช้เป็นฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ในการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร ในขั้นตอนต่อไป

5. การวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา และสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลวิจัย ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และสถิติที (t-test)

6. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อให้ผลการวิจัยสะท้อนความเป็นจริงและมีความน่าเชื่อถือสูงสุดก่อนนำไปพัฒนารูปแบบ ประกอบด้วย 3 แนวทาง ได้แก่ 1) การตรวจสอบด้านแหล่งข้อมูล โดยรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่หลากหลายสถานภาพ ทั้งผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิ ครู

คณะกรรมการสถานศึกษา และนักเรียน 2) การตรวจสอบด้านวิธีการ โดยใช้เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย ทั้งการวิเคราะห์เอกสาร แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ และการประชุมสนทนากลุ่ม เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูล และ 3) การตรวจสอบข้อมูลโดยผู้ให้ข้อมูล โดยนำผลการวิเคราะห์ย้อนกลับไปให้กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักตรวจสอบและยืนยันความถูกต้องอีกครั้ง

7. การนำเสนอผลการวิจัย ลการวิจัยนำเสนอในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยจัดเรียงลำดับเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยออกเป็น 4 ส่วนหลัก ได้แก่ 1) สภาพปัจจุบันและความต้องการรูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาสำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร 2) รูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร ที่พัฒนาขึ้น 3) ผลการทดลองใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร และ 4) ผลการศึกษาประสิทธิผลของรูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร

ผลการวิจัย

การวิจัย เรื่องการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร สรุปผลการวิจัย ดังนี้

1. สภาพปัจจุบันและความต้องการรูปแบบ โดยรวมอยู่ในระดับมาก แนวทางการพัฒนาควรยึดหลักไตรสิกขา บูรณาการทักษะศตวรรษที่ 21 เน้นการปฏิบัติจริง ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างครูและพระสอนศีลธรรม มีโครงสร้างยืดหยุ่น และประเมินผลเชิงพฤติกรรม

2. รูปแบบการเรียนรู้มี 6 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) หลักการ (2) จุดมุ่งหมาย (3) เป้าหมาย (4) กระบวนการ (5) การวัดและประเมินผล และ (6) การนำไปใช้ ส่วนคู่มือการใช้มี 4 องค์ประกอบ โดยทั้งรูปแบบและคู่มือมีคุณภาพประเมินอยู่ในระดับมาก

3. นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และมีความพึงพอใจต่อการเรียนอยู่ในระดับมาก

4. ผลการประเมินรูปแบบการจัดการเรียนรู้โดยรวมและรายด้านอยู่ในระดับมากทุกด้าน

อภิปรายผล

การวิจัยการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร ผู้วิจัยมีประเด็นนำมาอภิปรายผล ดังนี้

1. สภาพปัจจุบันและความต้องการรูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาฯ จากการศึกษาพบว่า สภาพปัจจุบันและความต้องการอยู่ในระดับมาก โดยแนวทางที่เหมาะสมควรยึดหลักไตรสิกขาเป็นแกนกลาง บูรณาการกิจกรรมเชิงปฏิบัติ การสะท้อนคิด และทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ควบคู่กับการประเมินผลเชิงพฤติกรรมจริง นอกจากนี้ควรส่งเสริมความร่วมมือระหว่างครูกับพระสอนศีลธรรม โดยได้รับการสนับสนุนจากสถานศึกษาและการใช้สื่อเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม ที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากหลักไตรสิกขาเป็นกรอบที่ช่วยพัฒนาผู้เรียนอย่างสมดุลทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งตอบสนองต่อการพัฒนาคุณธรรมควบคู่กับทักษะการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21 การเน้นการปฏิบัติจริงร่วมกับการใช้สื่อเทคโนโลยีและการสนับสนุนจากทุกฝ่าย จะช่วยให้การเรียนรู้มีความหมายและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับ วนิดา กำพลรัตน์, ระวิง เรืองสังข์ และพระมหาญาณวัฒน์ ฐิตวฑฺฒโน (2565) ที่พบว่ารูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขามีความเหมาะสมและเป็นประโยชน์อยู่ในระดับมากถึงมากที่สุด การประยุกต์ใช้หลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) มีความสำคัญในการพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน โดยศีลช่วยส่งเสริมวินัย สมาธิพัฒนาจิตใจให้มั่นคง และปัญญาเสริมสร้างการคิดวิเคราะห์แก้ปัญหา ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านพฤติกรรมและจิตสำนึก สอดคล้องกับเป้าหมายการศึกษาที่มุ่งสร้างคนดี คนเก่ง และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

2. การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร ซึ่งรูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้นมี 6 องค์ประกอบ คือ 1)

หลักการ 2) จุดมุ่งหมาย 3) เป้าหมาย 4) กระบวนการ 5) การวัดและประเมินผล และ 6) การนำไปใช้ โดยพบว่าคุณภาพของรูปแบบอยู่ในระดับมาก ควบคู่กับคู่มือการใช้รูปแบบที่ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ 1) บทนำ 2) เงื่อนไขในการจัดการเรียนรู้ 3) รายละเอียดการจัดการเรียนรู้ และ 4) เครื่องมือวัดผล ซึ่งมีคุณภาพอยู่ในระดับมากเช่นกัน ที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากรูปแบบและคู่มือได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบ มีองค์ประกอบครบถ้วนและสอดคล้องกันตามหลักไตรสิกขาและทักษะในศตวรรษที่ 21 นอกจากนี้ รูปแบบยังมีความยืดหยุ่น สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง และสนับสนุนบทบาทของพระสอนศีลธรรมได้อย่างเหมาะสม ส่วนคู่มือมีความชัดเจน เป็นลำดับขั้น และมีเครื่องมือประเมินผลที่เข้าใจง่าย ส่งผลให้ผู้ใช้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับ กิตติพัฒน์ ศรีชัย (2565) ที่พัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาร่วมกับแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา (รูปแบบไตรสิกขาพลัส) เพื่อส่งเสริมคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีสำหรับนักเรียนประกาศนียบัตรวิชาชีพ โดยผลการวิจัยพบว่า รูปแบบที่พัฒนาขึ้นมีองค์ประกอบและกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่ชัดเจน 5 ขั้นตอน (เตรียมความพร้อม, สมาธิ, ปัญญา, สะท้อนความคิด, และประเมินผล) มีความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก และเมื่อนำรูปแบบไปใช้ทดลอง พบว่านักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ตลอดจนมีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีและความพึงพอใจต่อการจัดการเรียนรู้อยู่ในระดับมาก

3. ผลการทดลองใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร ผลการทดลองใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ พบว่า 1) นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และ 2) นักเรียนมีความพึงพอใจต่อการจัดการเรียนรู้ด้วยรูปแบบดังกล่าวอยู่ในระดับมาก สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากรูปแบบการจัดการเรียนรู้ใช้หลักไตรสิกขาเป็นแกนกลางและออกแบบให้สอดคล้องกับผู้เรียนในศตวรรษที่ 21 โดยเน้นการมีส่วนร่วม ลงมือปฏิบัติจริง และการสะท้อนคิดอย่างเป็นระบบ ทำให้นักเรียนเข้าใจเนื้อหาอย่างลึกซึ้งและเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันได้ นอกจากนี้ การที่พระสอนศีลธรรมมีบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวกและเป็นผู้นำทางคุณธรรม ช่วยสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่เป็นมิตร หลากหลาย และน่าสนใจ ส่งผลให้นักเรียนเกิดความรู้สึกเชิงบวกและมีความพึงพอใจในระดับมาก ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับ พระรุ่งโรจน์ กาวิลาวรรณ, เชษฐภูมิ วรรณไพศาล และ จารุณี ทิพยมณฑล (2562) ที่ศึกษาการพัฒนาคู่มือการสอนพระพุทธศาสนาโดยใช้พุทธวิธีการสอน ผลการวิจัยพบว่า หน่วยการเรียนรู้มีประสิทธิภาพ

(90.91/87.60) สูงกว่าเกณฑ์ที่กำหนดไว้ นักเรียนที่เรียนด้วยคู่มือดังกล่าวมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่ากลุ่มปกติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และมีความคิดเห็นต่อการเรียนรู้อยู่ในระดับเห็นด้วยอย่างยิ่ง

4. ประสิทธิผลของรูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร ผลการศึกษาประสิทธิผลของรูปแบบการจัดการเรียนรู้ พบว่า ภาพรวมและรายด้านมีผลการประเมินอยู่ในระดับมาก สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากรูปแบบได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบบนพื้นฐานของหลักไตรสิกขา ซึ่งตอบสนองต่อธรรมชาติของรายวิชาพระพุทธศาสนาและบริบทการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ได้อย่างเหมาะสม โดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เปิดโอกาสให้มีส่วนร่วม ลงมือปฏิบัติ และสะท้อนคิดจากประสบการณ์จริง นอกจากนี้รูปแบบยังมีแนวทางการจัดกิจกรรมที่ชัดเจน เอื้อให้พระสอนศีลธรรมนำไปปฏิบัติได้จริง ส่งผลให้การจัดการเรียนรู้มีความต่อเนื่อง และพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้านทั้งด้านความรู้ คุณธรรม และทักษะชีวิต ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับ พระมหาวิจัก กิตฺติวณฺโณ (ชนะพจน์), อินถา ศิริวรรณ, กฤษฎา นันทเพ็ชร และ อำนาจ บัวศิริ (2562) ที่ศึกษารูปแบบการพัฒนาทักษะการสอนของพระสอนศีลธรรมตามหลักพุทธวิธีการสอนในสถานศึกษา ผลการวิจัยพบว่า สภาพทักษะการสอนของพระสอนศีลธรรมในภาพรวมอยู่ในระดับมาก และรูปแบบการพัฒนาทักษะการสอนที่บูรณาการหลักพุทธวิธี 4 ด้าน (การสนทนา การบรรยาย การตอบปัญหา และการวางกฎข้อบังคับ) ผ่านองค์ประกอบที่เป็นระบบ 4 ส่วน มีผลการตรวจสอบรูปแบบในภาพรวมอยู่ในระดับมากเช่นเดียวกัน ทั้งในด้านความถูกต้อง ความเป็นประโยชน์ ความเหมาะสม และความเป็นไปได้

องค์ความรู้ใหม่

การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาในศตวรรษที่ 21 สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ 5 ประการ ดังนี้ 1) เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางและพัฒนาจากภายใน ใช้หลักไตรสิกขาเป็นฐานในการปลูกฝังคุณธรรม โดยมุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมและเจตคติ มากกว่าการท่องจำทฤษฎี 2) บูรณาการไตรสิกขากับทักษะศตวรรษที่ 21 พัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน โดยใช้ ศีล กำกับพฤติกรรม สมาธิ สร้างสติใน

การเรียนรู้ และ ปัญญา พัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา 3) ใช้กระบวนการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) เน้นการลงมือปฏิบัติ สะท้อนคิด และเชื่อมโยงกับประสบการณ์จริง เพื่อให้ผู้เรียนนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเป็นรูปธรรม 4) มีกระบวนการสอนที่เป็นระบบ 5 ขั้นตอน ได้แก่ การนำเข้าสู่บทเรียน การจัดกิจกรรม การฝึกฝน การนำไปใช้ และการสะท้อนคิด ซึ่งช่วยให้พระสอนศีลธรรมสามารถนำรูปแบบไปปรับใช้ให้เข้ากับบริบทของโรงเรียนได้อย่างยืดหยุ่น และ 5) วัดและประเมินผลตามสภาพจริงอย่างรอบด้าน ไม่จำกัดเพียงแค่คะแนนสอบ แต่ประเมินครอบคลุมถึงความรู้ ทักษะ คุณลักษณะ พฤติกรรมเชิงคุณธรรม และความพึงพอใจของผู้เรียน สรุปเป็นองค์ความรู้ได้ดังแผนภาพ

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

สรุป/ข้อเสนอแนะ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา พัฒนา ทดลองใช้ และประเมินประสิทธิผลของรูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนา สำหรับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร งานวิจัยนี้แก้ปัญหาที่นักเรียนขาดสมาธิและวินัย ในขณะที่พระสอนศีลธรรมยังคงใช้การสอนแบบบรรยายทฤษฎีที่ขาดการดึงดูดความสนใจ โดยใช้วิธีวิจัยและพัฒนา (R&D) 4 ระยะ กับกลุ่มตัวอย่างที่ประกอบด้วยครู พระสอนศีลธรรม ผู้เชี่ยวชาญ และนักเรียน ผลการวิจัยและองค์ความรู้ที่ค้นพบรูปแบบและคู่มือมี

คุณภาพสูง รูปแบบการจัดการเรียนรู้ประกอบด้วย 6 องค์ประกอบ (หลักการ, จุดมุ่งหมาย, เป้าหมาย, กระบวนการ, การวัดผล, การนำไปใช้) และคู่มือมี 4 องค์ประกอบ ซึ่งผ่านการประเมินคุณภาพในระดับมาก ผลสัมฤทธิ์และความพึงพอใจของนักเรียนสูงขึ้น หลังจากการใช้รูปแบบดังกล่าว นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และมีความพึงพอใจในระดับมาก เกิดองค์ความรู้ใหม่ (New Knowledge) การวิจัยสร้างองค์ความรู้ในการบูรณาการหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เข้ากับทักษะศตวรรษที่ 21 ผ่านกระบวนการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) กระตุ้นนำเข้าสู่บทเรียน 2) จัดกิจกรรม 3) ฝึกฝน 4) ประยุกต์ใช้ และ 5) สะท้อนคิด พร้อมทั้งใช้ระบบการวัดผลตามสภาพจริงอย่างรอบด้าน **1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย** 1.1 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร ควรกำหนดนโยบายส่งเสริมให้นำรูปแบบนี้ไปใช้เป็นกรอบการจัดการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมควบคู่กับทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 อย่างเป็นระบบ 1.2 หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของพระสอนศีลธรรมอย่างต่อเนื่อง ทั้งในด้านความรู้หลักไตรสิกขา การจัดการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) และการประเมินผลเชิงคุณธรรม **2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ** 2.1 พระสอนศีลธรรม ควรนำรูปแบบไปประยุกต์ใช้จริง โดยเน้นกิจกรรมที่บูรณาการ ศีล สมาธิ ปัญญา ผ่านการลงมือปฏิบัติและสะท้อนคิด เพื่อให้ผู้เรียนนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ 2.2 สถานศึกษาควรส่งเสริมการทำงานร่วมกันระหว่างครูประจำวิชาและพระสอนศีลธรรม ในการวางแผนจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับหลักสูตรและบริบทของนักเรียน 2.3 การวัดและประเมินผล ควรเน้นการประเมินตามสภาพจริง เพื่อสังเกตการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมและคุณธรรม เช่น การใช้แฟ้มสะสมงาน และการสะท้อนคิด **3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป** 3.1 ควรศึกษาเปรียบเทียบประสิทธิผลการใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขา ระหว่างสถานศึกษาขนาดเล็กและขนาดใหญ่ที่มีบริบทแตกต่างกัน 3.2 ควรศึกษาการติดตามผลระยะยาวด้านความคงทนของพฤติกรรมตามหลักศีล สมาธิ และปัญญาของนักเรียนที่ผ่านการจัดการเรียนรู้เชิงรุกในรายวิชาพระพุทธศาสนา

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงศึกษาธิการ. (2562). พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2562. กรุงเทพมหานคร: สำนักนโยบายและแผนการศึกษา.

กิตติพัฒน์ ศรีชัย. (2565). การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาร่วมกับแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาเพื่อส่งเสริมคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีสำหรับนักเรียนประกาศนียบัตรวิชาชีพ. ใน วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

กุลวดี สัตยธรรม. (2564). นวัตกรรมการเรียนการสอนกับการถ่ายทอดหลักธรรมในศตวรรษที่ 21. วารสารวิชาการมหาจุฬาอีสาน, 8(1), 55-69.

จันทร์เพ็ญ สมใจ. (2563). การจัดการเรียนรู้ในยุคศตวรรษที่ 21: แนวทางและการประยุกต์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์การศึกษา.

จารุวรรณ หงส์ทอง. (2561). การพัฒนาทักษะการสอนของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนสังกัดสพฐ. นครปฐม: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). ไตรสิกขา: แนวทางแห่งการพัฒนาชีวิต. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระมหาวิจักร กิตฺติวณฺโณ (ชนะพจน์), อินถา ศิริวรรณ, กฤษฎา นันทเพ็ชร และ อำนาจ บัวศิริ. (2562). รูปแบบการพัฒนาทักษะการสอนของพระสอนศีลธรรมตามหลักพุทธวิธีการสอนในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา. วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์, 6(4), 1948-1963.

พระรุ่งโรจน์ กาวิลาวรรณ, เชษฐภูมิ วรรณไพศาล และ จารุณี ทิพยมณฑล. (2562). การพัฒนาคู่มือการสอนพระพุทธศาสนาโดยใช้พุทธวิธีการสอนในการจัดการเรียนรู้ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นในโรงเรียนพระปริยัติธรรม. วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์, 7(4), 981-994.

วนิดา กำพลรัตน์, ระวิง เรืองสังข์ และพระมหาญาณวัฒน์ ฐิตวฑฺฒโน. (2565). รูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาของนักเรียนสำหรับโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร. วารสาร มจร การพัฒนาสังคม, 7(3), 196-212.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2562). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามุกดาหาร. (2566, 22 มีนาคม). ข้อมูลสารสนเทศ. https://mdh.go.th

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2563). รายงานสถานการณ์คุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนสังกัด สพฐ. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2560). รายงานผลการประเมินบทบาทพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน. นครปฐม: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.